

HARDT ΚΑΙ NEGRI: ΕΧΕΙ Ο ΘΕΟΣ!¹

ERNESTO LACLAU

Ενώ ο Žižek προσπαθεί, σε τελική ανάλυση, να θεμελιώσει την ταυτότητα των κοινωνικών δρώντων στο «ιστορικό a priori» ενός καθορισμού, οι Hardt και Negri αποφεύγουν οποιαδήποτε τέτοια αναφορά σε ένα υπερβατολογικό οντολογικό πρωτείο.² Γι' αυτούς, όλοι οι κοινωνικοί αγώνες, αν και ασύνδετοι μεταξύ τους, συγκλίνουν στη συγκρότηση ενός χειραφετητικού υποκειμένου, το οποίο ονομάζουν «το πλήθος». Τώρα, θα μπορούσε προφανώς να υπάρχει κάποια αναλογία μεταξύ του «πλήθους» και αυτού που στο παρόν βιβλίο ονομάζω «λαό», ωστόσο αυτή η αναλογία είναι εντελώς επιφανειακή. Ας εξετάσουμε, λοιπόν, συνοπτικά τα κύρια χαρακτηριστικά της προσέγγισής τους, στο βαθμό που αυτά αφορούν το αντικείμενο της έρευνάς μας.

Το σημείο εκκίνησής τους είναι η ντελεζιανή/νιτσεική έννοια της εμμένειας (immanence), την οποία οι Hardt και Negri συνδέουν με τη διαδικασία της εκκοσμίκευσης στους νεότερους χρόνους. Ένας κοσμικός εμμενισμός, ωστόσο, προϋποθέτει τη λειτουργία ενός καθολικού μηχανισμού και την ανάδυση, σε κάποια στιγμή, ενός καθολικού ιστορικού δρώντος. Εν τούτοις, τα πάντα εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο νοείται αυτή η καθολικότητα: ως μερική, πολιτικά κατασκευασμένη κα-

Ο Ernesto Laclau έχει διδάξει πολιτική θεωρία στο Northwestern University (ΗΠΑ) και στο University of Essex (Βρετανία).

θολικότητα ή ως υφέρπουσα και αυθόρμητη; Ο ριζικός εμμενισμός (radical immanentism) είναι, προφανώς, συμβατός μόνο με την τελευταία θέση, την οποία και υιοθετούν ξεκάθαρα οι Hardt και Negri. Η πρώτη θέση –την οποία υιοθετώ εγώ– προϋποθέτει μια αρνητικότητα (negativity), η οποία κατακερματίζει το κοινωνικό πεδίο και δεν δύναται να αναχθεί σε μια καθαρή εμμένεια. Η ριζική εμμένεια, για τους Hardt και Negri, καθίσταται πληρέστερα ορατή με τη συγκρότηση της Αυτοκρατορίας, μιας οντότητας δίχως όρια και –σε αντίθεση με τον παλιό ιμπεριαλισμό– δίχως κέντρο. Τα χαρακτηριστικά αυτής της άμορφης, αλλά αυτοκαθοριζόμενης, ολότητας μεταφέρονται στο πλήθος ως νεκροθάφτη της Αυτοκρατορίας –με έναν τρόπο που θυμίζει την περιγραφή του Μαρξ για την καθολική ενοποίηση που προκαλεί το κεφάλαιο και αποτελεί το πρελούδιο για την ανάδειξη του προλεταριάτου σε καθολική τάξη. Μια νεωτερική κυριαρχία θα συνιστούσε ιστορική ήττα για το πλήθος, αφού θα συνεπαγόταν την αποκατάσταση της απόλυτης κυριαρχίας των βασιλέων, και μηχανισμούς αντιπροσώπευσης που θα περιόριζαν την αυθόρμητη σύγκλιση, το μόνο μηχανισμό που επιτρέπει τη δημιουργία της ενότητας του πλήθους. Πώς λειτουργεί αυτός ο ενοποιητικός μηχανισμός; Σύμφωνα με την *Αυτοκρατορία*, δεν προϋποθέτει κανένα είδος πολιτικής διαμεσολάβησης. Επειδή, σύμφωνα με τους συγγραφείς, είναι απόλυτα φυσικό να εξεγείρονται οι καταπιεσμένοι, η ενότητά τους συνιστά απλώς την έκφραση μιας αυθόρμητης τάσης σύγκλισης. Η ενότητα, ως δώρο εξ ουρανού, καταλαμβάνει στη θεωρία τους την ίδια θέση που εμείς αποδίδουμε στην ηγεμονική συνάρθρωση. Εφόσον οι κάθετα διαχωρισμένοι αγώνες δεν χρειάζεται να συνδεθούν οριζόντια, εκλείπει κάθε πολιτική κατασκευή. Η μόνη αρχή που διασφαλίζει την ενότητα του πλήθους γύρω από ένα κοινό στόχο είναι αυτό που οι Hardt και Negri ονομάζουν «εναντίωση» (being against): μια εναντίωση στα πάντα, παντού. Σκοπός είναι η καθολική *αποσκίρτηση* (desertion). Η διαδικασία αυτή λαμβάνει ήδη χώρα στα νομαδικά, ριζωματικά κινήματα των λαών κατά μήκος των συνόρων.

Πώς θα μπορούσαμε να κρίνουμε αυτή τη θεωρητική συλλογιστική; Δεν μπορεί κανείς παρά να εντυπωσιαστεί από την επιπολαιότητα της όλης ανάλυσης. Αντί να επισημάνουμε τις προφανέστατες αδυναμίες της, θα αναδείξουμε καλύτερα τις πηγές αυτών των αδυναμιών, διότι δεν είναι απλά σφάλματα, αλλά τα αποτελέσματα εσφαλμένων προσεγγίσεων σε πραγματικά και σημαντικά ζητήματα. Ας ξεκινήσουμε από την κατηγορία της «εναντίωσης». Αν την εννοήσουμε κυριολεκτικά, δεν βγάζει νόημα: οι άνθρωποι δεν στρέφονται εναντίον των πάντων και παντού. Αν, παρόλα αυτά, προσπαθήσουμε –παραφράζοντας τον Μαρξ– «να εξαγάγουμε τον λογικό πυρήνα από μυστικιστικό κέλυφος»,³ θα δούμε ότι πίσω από αυτήν την περίεργη έννοια βρίσκεται ένα σημαντικό πρόβλημα: το πρόβλημα που σε

αυτό το βιβλίο έχω προσπαθήσει να συλλάβω με τους όρους της «κοινωνικής ετερογένειας». Ενώ για τον Μαρξ η ενότητα του επαναστατικού υποκειμένου –του προλεταριάτου– ήταν η έκφραση μιας ουσιώδους ομοιογένειας, η οποία πηγάζει από την απλοποίηση της κοινωνικής δομής στον καπιταλισμό, το πλήθος των Hardt και Negri δεν αρνείται την ετερογένεια των κοινωνικών δρώντων, ούτε βασίζει την ενότητά του, à la Žižek, στην υπερβατικά θεμελιωμένη προτεραιότητα ενός αγώνα έναντι όλων των άλλων. Και εγώ, στην έννοια του «λαού», όπως την ορίζω, έχω αναγνωρίσει τη θεμελιώδη ετερογένεια των κοινωνικών αιτημάτων και τη σύγκλισή τους σε συλλογικές οντότητες, οι οποίες δεν αποτελούν έκφραση ενός βαθύτερου μηχανισμού που διακρίνεται από τις μορφές της συνάρθρωσής τους. Ακόμη και η έννοια της «εναντίωσης», χωρίς συγκεκριμένο αντικείμενο αναφοράς, θυμίζει αμυδρά αυτό που έχω ονομάσει «κενά σημαίνοντα». Σε τι έγκειται η διαφορά μας σε αυτή την περίπτωση; Πολύ απλά, στις διαφορετικές μας προσεγγίσεις στο ζήτημα της πολιτικής συνάρθρωσης. Για μένα, η ανάδυση της ενότητας μέσα από την ετερογένεια προϋποθέτει την εγκαθίδρυση λογικών ισοδυναμίας και την παραγωγή κενών σημαινόντων. Στην *Αυτοκρατορία*, αυτή η ανάδυση είναι το αποτέλεσμα της φυσικής τάσης των ανθρώπων να μάχονται ενάντια στην καταπίεση. Δεν έχει σημασία αν ονομάζει κανείς αυτή την τάση δώρο εξ ουρανού ή συνέπεια της εμμένειας. *Deus sive Natura*.⁴ Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι η προσέγγιση των Hardt και Negri στο συγκεκριμένο ζήτημα οδηγεί στην υπεραπλούστευση της πολιτικής διαδικασίας. Αν υπάρχει μια φυσική τάση για εξέγερση, δεν απαιτείται καμία πολιτική κατασκευή του υποκειμένου της εξέγερσης. Η κοινωνία, όμως, είναι πολύ πιο πολύπλοκη απ' ό,τι υπονοεί αυτή η απλουστευτική σύλληψη. Οι άνθρωποι δεν είναι ποτέ απλώς «εναντίον», αλλά στρέφονται εναντίον συγκεκριμένων πραγμάτων και εναντίον συγκεκριμένων άλλων, ενώ η κατασκευή μιας ευρύτερης «εναντίωσης» –μιας γενικότερης λαϊκής ταυτότητας– είναι κατ' ανάγκην το αποτέλεσμα ενός παρατεταμένου πολιτικού πολέμου θέσεων (war of position) (ο οποίος μπορεί, βεβαίως, να αποτύχει). Όσο για την εικόνα μιας αυτοκρατορικής ολότητας δίχως κέντρο –ένα είδος σπινοζικής αιωνιότητας– όπου δεν υπάρχουν, υποτίθεται, εσωτερικοί πόλοι εξουσίας, αρκεί να δούμε τι έχει συμβεί στη διεθνή σκηνή από την 11η Σεπτεμβρίου και μετά.

Κάτι παρόμοιο μπορεί να λεχθεί και για μια άλλη πτυχή του επιχειρήματος των Hardt και Negri. Η προσέγγισή τους δίνει το απόλυτο πρωτείο στην τακτική έναντι της στρατηγικής. Και πάλι, εντοπίζω εδώ στοιχεία με τα οποία θα μπορούσα να συμφωνήσω. Η σοσιαλιστική παράδοση υποστήριξε την πλήρη υποταγή της τακτικής στη στρατηγική λόγω της αντίληψης που είχε ότι η ιστορία βασίζεται στη λειτουργία αναγκαίων νόμων που επέτρεπαν τις μα-

κροπρόθεσμες προβλέψεις, αλλά και επειδή θεωρούσε ότι οι κοινωνικοί δρώντες συγκροτούνται με άξονα άκαμπτες ταξικές θέσεις. Σήμερα, ωστόσο, επειδή το μέλλον θεωρείται ανοικτό σε ενδεχομενικές μεταβολές και η ετερογένεια των κοινωνικών δρώντων αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο, η σχέση μεταξύ στρατηγικής και τακτικής έχει αντιστραφεί: οι στρατηγικές είναι αναγκαστικά πιο βραχυπρόθεσμες και η αυτονομία των τακτικών παρεμβάσεων έχει αυξηθεί. Αυτό, ωστόσο, έχει οδηγήσει τους Hardt και Negri σε ένα ακραίο –και κατά την γνώμη μου λανθασμένο– συμπέρασμα: η στρατηγική εξαφανίζεται εντελώς, ενώ οι ασύνδετες τακτικές παρεμβάσεις γίνονται η μόνη λύση. Και πάλι: μόνο οι μεμονωμένοι κάθετοι αγώνες αναγνωρίζονται ως αντικείμενα μιας αγωνιστικής στράτευσης, ενώ η συνάρθρωσή τους εναπόκειται στο Θεό (ή τη Φύση). Με άλλα λόγια, έχουμε την πλήρη έκλειψη της πολιτικής. Η προσέγγιση των Hardt και Negri φανερώνει τους χειρότερους περιορισμούς του ιταλικού *operaismo* της δεκαετίας του '60.

Αν, τώρα, συγκρίνουμε την προσέγγιση του Žižek με αυτή των Hardt και Negri, θα διαπιστώσουμε ότι και στις δύο περιπτώσεις τα θεωρητικά και πολιτικά τους αδιέξοδα πηγάζουν από την ίδια θεωρητική αφετηρία: τη βαθύτερη εξάρτησή τους από μια μορφή εμμένειας –μιας εμμένειας που είναι, ομολογουμένως, διαφορετική στις δυο περιπτώσεις. Στην περίπτωση του Žižek, όπως έχω επισημάνει, έχουμε να κάνουμε με μια λογική εμμένεια εγγελιανού τύπου. Αυτή γίνεται φανερή στην προσπάθειά του να μεταφέρει την κοινωνική ανισομέρεια στο υπερβατικό επίπεδο ενός κοινωνικού *a priori*. Στην πραγματικότητα, η σκέψη του Žižek απομακρύνεται από όλα τα ελπιδοφόρα στοιχεία της πρώιμης δουλειάς του. Η οξυδερκής προσέγγισή του στο ζήτημα της ονοματοδοσίας, την οποία έχω πραγματευθεί, χάνει σχεδόν όλη της την οξύτητα από τη στιγμή που η ονοματοδοσία συναντά θεμελιώδη όρια σε μια πρότερη υπερβατική συγκρότηση του αντικειμένου –όρια τα οποία δεν μπορεί να υπερβεί καμιά διαδικασία ονοματοδοσίας. Αυτή η προσέγγιση δεν μπορεί επίσης να αναγνωρίσει το θεμελιώδη ρόλο του συναισθήματος. Δεν μπορεί να υπάρξει *ριζική επένδυση* σε ένα *αντικείμενο α* (*object petit a*), αν ένα *a priori* πλαίσιο καθορίζει ποιες οντότητες θα γίνουν τα αντικείμενα μιας τέτοιας *επένδυσης*. Τελικά, ο Žižek έχει αλλάξει την άποψή του και όσον αφορά την αρνητικότητα. Είχε υποδεχθεί με ενθουσιασμό την ανάλυσή μου για την απερίσταλτη αρνητικότητα του ανταγωνισμού, την οποία είδε ως μια επανεμφάνιση του Λακανικού Πραγματικού στο πεδίο της κοινωνικής θεωρίας. Τώρα υποστηρίζει, ενάντια σε εμένα, ότι ο καθορισμός των υποκειμένων του ανταγωνισμού υπαγορεύεται από μία *a priori* μορφολογία της ιστορίας. Αυτό συνεπάγεται ότι το Συμβολικό συνιστά ένα έσχατο πλαίσιο που εγκαθιδρύει τα όρια μέσα στα οποία μπορεί να λειτουρ-

γήσει το Πραγματικό. Αυτή η αντίληψη δεν έχει καμία σχέση με τον Λακάν. Το πρόταγμα του Žižek ανάγεται σε έναν εκλεκτικισμό που μετά βίας μπορεί να κρυφτεί πίσω από τη σωρεία των αστείων, των λογοπαιγνίων και των διακειμενικών αναφορών που επιστρατεύει συνήθως.

Η εμμένεια την οποία προϋποθέτουν οι Hardt και Negri δεν είναι εγγελιανή, αλλά σπινοζική-ντελεζιανή. Δεν συμμερίζονται τις λακανικές αναστολές του Žižek, οπότε μπορούν να είναι περισσότερο συνεπείς και μη-εκλεκτικοί από αυτή την άποψη. Αλλά ακριβώς γι' αυτό το λόγο, οι περιορισμοί μιας καθαρά εμμενούς προσέγγισης αναδεικνύονται σαφέστερα στο έργο τους απ' ό,τι στο έργο του Žižek. Όπως σημείωσα παραπάνω, οι συγγραφείς της *Αυτοκρατορίας* δεν παρέχουν μια συνεκτική εξήγηση για την πηγή των κοινωνικών ανταγωνισμών. Δέχονται ως αξίωμα, ως ένα είδος σπινοζικού *conatus*, τη φυσική και υγιή τάση των ανθρώπων να εξεγείρονται. Αλλά η παρουσίαση αυτού του αξιώματος ως αθεμελιώτου δόγματος (*fiat*) έχει μερικές σημαντικές συνέπειες για τη θεωρία τους, ορισμένες από τις οποίες έχω ήδη επισημάνει.

Πρώτον, τείνουν να υπεραπλουστεύουν τις τάσεις προς ενότητα που διέπουν το πλήθος. Έχουν μια αρκετά θριαμβευτική και υπερβολικά αισιόδοξη αντίληψη για αυτές τις τάσεις, παρότι κανείς δεν μπορεί να αποφανθεί με βεβαιότητα αν, βάσει της προσέγγισής τους, οι τάσεις αυτές είναι δυνητικές ή πραγματικές. Δεύτερον, και για τον ίδιο λόγο, τείνουν να υποβαθμίζουν τη σημασία των αντιπαράθεσεων που λαμβάνουν χώρα μέσα στην ίδια την Αυτοκρατορία. Αλλά τρίτον, και κυριότερο, αδυνατούν να αναλύσουν συνεκτικά τη φύση της ρήξης που θα οδηγούσε από την Αυτοκρατορία στην εξουσία του πλήθους. Δεν μιλάω φυσικά για μια μελλοντολογική περιγραφή της επαναστατικής ρήξης, αλλά για κάτι πιο βασικό: σε τι συνίσταται μια επαναστατική ρήξη; Θα έλεγα ότι αυτή η ερμηνευτική αποτυχία –η οποία έχει σοβαρές συνέπειες στην πολιτικο-κοινωνική ανάλυση– δεν είναι ιδιονόμιον της *Αυτοκρατορίας*, αλλά είναι εγγενής σε κάθε ριζική, εμμενή προσέγγιση, της οποίας οι ερμηνείες αιωρούνται αμήχανα και αναποφάσιστα μεταξύ *ρήξης* και *συνέχειας*. Η διαλεκτική του Χέγκελ ήταν μια αποτυχημένη προσπάθεια να διαμορφώσει μια σύνθεση που θα μπορεί να συνδέσει ξανά αυτές τις δύο αντίθετες στιγμές σε μια ενότητα. Τα περισσότερα προβλήματα που εντοπίσαμε στην ανάλυση του Žižek μπορούν επίσης να αναχθούν στο ίδιο ζήτημα.

Αυτές οι δυσκολίες δεν μπορούν να λυθούν στο επίπεδο της ριζοσπαστικής εμμένειας. Πρέπει, συνεπώς, να αλλάξουμε επίπεδο. Αυτή η αλλαγή, ωστόσο, δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει σε μια επιστροφή στην πλήρη υπερβατικότητα. Το κοινωνικό πεδίο δεν δομείται, κατά την άποψή μου, ως πλήρως εμμενές ούτε ως αποτέλεσμα μιας υπερβατικής δομής, αλλά μέσω αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε *αποτυχημένη υπερβατικότητα* (*failed tran-*

scendence). Η υπερβατικότητα εμφανίζεται μέσα στο κοινωνικό ως η παρουσία μιας απουσίας. Το κοινωνικό οργανώνεται με άξονα μια καταστατική έλλειψη. Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς πώς μπορούμε να προχωρήσουμε από αυτό το σημείο στις βασικές κατηγορίες που διέπουν την ανάλυσή μας: απύσχα πληρότητα, ριζική επένδυση, αντικείμενο α, ηγεμονία κλπ. Αυτό είναι και το τελικό σημείο στο οποίο το πλήθος και ο λαός διαχωρίζονται ως θεωρητικές κατηγορίες.

Μτφρ.: Χρήστος Ηλιάδης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σ.τ.μ.: Ο τίτλος του κεφαλαίου στο πρωτότυπο είναι «Hardt and Negri: God Will Provide», από το βιβλίο του Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, Λονδίνο-Ν. Υόρκη 2005, σ. 239-244.
2. Σ.τ.μ.: Michael Hardt / Antonio Negri, *Αυτοκρατορία*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Scripta, Αθήνα 2002.
3. Σ.τ.μ.: Ο συγγραφέας αναφέρεται στη γνωστή φράση του Μαρξ από τον πρόλογο στη δεύτερη έκδοση του *Κεφαλαίου*. Στα ελληνικά, βλ. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. Ι, μτφρ. Παναγιώτης Μαυρομάτης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002, σ. 26.
4. Σ.τ.μ.: «Θεός ή Φύση» / «Θεός είναι η Φύση». Έτσι, περίπου, μπορούμε να αποδώσουμε τη γνωστή φράση του Σπινόζα, που αντανάκλα μια τρόπον τινά εξίσωση του (ρόλου) του Θεού με τη Φύση, ως σταθερή (παρ)ουσία στον κόσμο.

Η εποχή

Εβδομαδιαία εφημερίδα της Ανανεωτικής Αριστεράς

Μέσα στα Κινήματα
στην Αριστερά

<http://www.epohi.gr>

